

**«NIE NA PRZEKUP, ALE KU SWEY POTRZEBIE BĘDĄ»:
ТОРГІВЛЯ ВОЛИНСЬКОЇ ШЛЯХТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ**

Ігор ГУЛЮК

orcid.org/0000-0002-7059-1104

науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано соціально-економічні процеси у ранньомодерній Європі, зокрема торговельну справу на території її окремих регіонів. Розглянуто класичну економічну модель, згідно з якою Східна і Західна Європа розвивалася в різних напрямках, із орієнтацією на промисловість і сільське господарство. Досліджено законодавство, а саме II Литовський Статут і сеймові конституції на предмет оцінки зайнятості представниками нобілітаційного стану в комерції. Вказано, що активність волинської шляхти у торгівлі Речі Посполитої зумовлювалася як зовнішніми змінами на ринку, насамперед попитом на продукцію із Східної Європи, так і тенденцією, що простежувалася на континенті, коли ведення господарства ставало справою, що уможливлювала зростання прибутків. Проаналізовано загальну критику в інтелектуальних колах торговельної діяльності шляхти як такої, що могла вести до певного псування традицій. Прийнятними були перетини людини-рицаря і людини-торговця у тогочасному суспільстві, якщо шляхтич провадив торгівлю товарами із власних маєтностей і міг засвідчити це присягою.

На основі документального матеріалу судових книг Волині XVI–XVII ст. і опублікованих раніше джерел економічного характеру проаналізовано ключові напрямки торгівлі волинської шляхти у Речі Посполитій. Досліджено основний асортимент товарів, які продавали і купували представники еліти. Простежено участь волинської шляхти у торговельних операціях із центральними осередками річпосполитської економіки та їхню залученість до локальних ярмарків і торгів. Показано роль посередників, передовсім представників єврейської спільноти і селян із шляхетських фільварків, у торговельній підприємливості шляхти.

Ключові слова: шляхта; торгівля; комерція; місто; ринок; ярмарки; торги; фільварок; Річ Посполита; Волинське воеводство; Гданськ.

**“NOT FOR SALE, BUT FOR OWN NEED”:
TRADE OF THE VOLHYNIAN GENTRY IN THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH IN THE SECOND HALF
OF THE 16th – FIRST HALF OF THE 17th CENTURY**

Ігор HULIUK

research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article analyzes socioeconomic processes in the early modern Europe, in particular trade in its separate regions. It considers the classical economic model focused on the industry and agriculture, which Eastern and Western Europe followed in their multifaceted development. It studies legislation, namely the Second Lithuanian Statute and the Sejm Constitutions for assessing the involvement of gentry representatives in commerce. It indicates that the activity of the Volhynian gentry

in the internal trade of the Polish-Lithuanian Commonwealth was due to both external changes in the market, primarily the demand for products from Eastern Europe, and the tendency observed on the continent when running a household became a business that made incomes grow. It analyzes general criticism in the intellectual circles of the trade activity of the gentry as such, which could lead to a certain deterioration of traditions. Man-knight and man-merchant intersections in the society of that time were acceptable if a nobleman traded goods from his own estates and could prove it with an oath.

The article also investigates key areas of trade of the Volhynian gentry in the Polish-Lithuanian Commonwealth on the basis of documentary material of court books of the 16th-17th-century Volhynia and previously published sources of economic nature. It studies main range of goods sold and bought by the representatives of the elite, observes the participation of the Volhynian gentry in trade operations with the core centers of the Polish-Lithuanian economy, and their involvement in local fairs and tradings. It shows the role of intermediaries, first of all representatives of the Jewish community and peasants from the gentry folwarks, in the trade enterprise of the gentry.

Key words: nobility; trade; commerce; city; market; fairs; folwark; the Polish-Lithuanian Commonwealth; Volhynian voivodeship; Gdańsk.

Діяльність шляхти Волинського воєводства у ранній Новий час була багатокторною і не обмежувалася політичною або культурною працею. Важливе місце у її повсякденні займала економічна діяльність, яка простежується на рівні землевласницьких ініціатив, а також господарської активності, що з другої половини XVI ст., під впливом зовнішнього попиту, набуває змінних форм, більш орієнтованих на ринок [4, с. 47]. Цей аспект доповнював, а багато у чому і визначав шляхтича впродовж другої половини XVI – першої половини XVII ст.

Розвиток європейських суспільств у часи ренесансних перетворень був також безпосередньо пов'язаний зі змінами в економічній галузі. Приймаючи метафоричну класифікацію французького історика Ж. Ле Гоффа, можна твердити, що упродовж XVI–XVII ст. тривав процес дистанціювання старого континенту від періоду свого дитинства, важливим знаком якого були транснаціональні економічні зв'язки [23, р. 1]. Їх формування визначали безліч факторів, поміж яких були відкриття нових земель, утворення колоній та інтерес до тамтешніх

багатств, що згубно, з огляду на пізнішу революцію цін, вплинуло на провідні країни Західної Європи. Важливим чинником також було відкриття нових ринків збуту та збільшення чисельності осіб, які займалися торговельною справою і, крім того, завезення купцями нових товарів. Особливої актуальності це набувало з огляду на проблемність левантійської торгівлі і зростання демографічних показників у тодішній Європі: якщо у 1500 р. населення було на рівні 60,9 млн. осіб, то у 1550 р. цей показник зріс до 69,9 млн., а у 1600 р. сягнув рівня 77,9 млн. осіб [29, р. 19–24]. Аналізуючи демографічні показники Речі Посполитої за вказаний період, можна виділити два моменти: по-перше, зростання населення держави. Згідно із підрахунками А. Вичанського і Ц. Кукло, чисельність мешканців зросла із 3,4 млн. у 1500 р. до 11 млн. у 1650 р. [22, с. 51]. По-друге, за показником щільності населення Річ Посполита була подібною до інших європейських держав. За дослідженням Ірини Ворончук, залюдненість Волинського воєводства у цей період становила близько 31 особи на кв. км. Тож цей

показник був значно більшим за рівень заселеності Померанії, Пруссії, Данії і Шотландії, поступаючись Франції, Вюртембергу та Англії [2, с. 454].

Тенденції, описані вище, змінювали життя локальних спільнот і, зокрема, впливали на еліти держав. Поділ середньовічних суспільств на три соціальні стани: *oratores* – *bellatores* – *laboratores*, попри свою схематичність, розпочинаючи з XII ст. визначав ті соціальні функції, які мала виконувати кожна людина у своєму суспільстві. Ним окреслювалася і траєкторія, згідно з якою формувалася ментальність тодішнього населення, а з нею – канон поведінки й рід занять, що мали бути властиві представникам певної соціальної страти. Одна із найбільш характерних заборон у межах поданої тріади стосувалася торговельної справи, що не входила до переліку занять, якими могла займатися еліта суспільства. Згадки про таку заборону можемо відстежувати і на українських теренах та у Волинському воєводстві.

У II Литовському Статуті 1566 р., крім розділу, який мав оберігати шляхтича і його маєток та регулювати здійснювану господарську діяльність, наявні також згадки, які вказують на шляхетську присутність на місцях торгівлі. Характерним у цьому сенсі є 4 артикул 13 розділу Статуту, в якому згадано про покарання за грабіж «під шляхтичем або під шляхтянкою», здійснений «при костелі, на торгу або у полі» [11, с. 392]. Більш виразну оцінку перетинів шляхетського і міського трибів життя можемо бачити у 20 артикулі третього розділу, де зазначено, що «коли б шляхтич, занехавши маєтки шляхетські і шукаючи користі, пішов би собі до міста і, мешкаючи там, торг міський ведучи або шинок

Фрагмент картини Йоста Аммана
«Алегорія торгівлі» (1585 р.)

у домі маючи, або ремеслом» займався, тим самим втрачав свій статус. При цьому в артикулі було зазначено, що норма не поширювалася на дітей цієї персонни, які «ремеслом міським обходитися не хотіли і ліктем не міряли», в той же час «наслідували вчинків лицарських предків своїх», відповідно до чого «такі мають бути за справжню шляхту визнані» [11, с. 285].

Іншим корисним джерелом для дослідження проблем, пов'язаних із шляхетською торгівлею, є конституції вальних сеймів. У конституції від 1576 р. зазначалося, що «*celnicy y mytnicy, abo ich pisarze, na wodach będący, nie mają od szlachty abo służebnikow ich, wyciągać niezwykley przysięgi, iedno tylko iako statut uczy: to iest, iż to zboże iest iego własney roboty, a nie przekupne. Toż y o Celnikach co od wołow biorą myto, ma bydź rozumiano, iż swoim zbożem wychował. Toż się ma rozumieć y o leśnych towarzech*» [31, s. 164]. У розділі тієї ж конституції під назвою «*O potrzebach Woiewodztwa Wołyńskiego*», крім політичних та культурних елементів, фігурували також економічні, які безпосередньо мали визначати перебіг торгівлі у воєводстві. Зокрема, 19 артикул постановляв, що «*też im (szlachcie – прим. І. Г.) tego pozwalamy, aby z nich nie brano myt, ceł, mostowego, grobelnego,*

od ich własnych rzeczy, które nie na zakup, ale ku swey potrzebie będą obracane, od czego ich per praesentes wolnych czyniemy, tak iako insi obywytele Koronni są wolni» [31, s. 165–166].

На інтелектуальному рівні до теми шляхти, яка торгує, теж зверталися. У цей час можна простежити подвійну тенденцію. З одного боку, надалі проходилися паралелі із шляхтою і сарматським племенем та властивою їм надмірною войовничістю і мужністю, з другого – розпочали з'являтися праці, в яких обмірковувалася зміна норм життя шляхтича. Перший випадок яскраво поданий у праці Вацлава Потоцького, що описав чесноти, якими мав володіти шляхтич. Звертаючись до усієї братії, «wam, wam meżne Rycerstwo», автор запропонував перелік характеристик, які властиві представникам цього стану. До них було віднесено такі: «w obozach się rodzi», «walczac z pogany», «herby starożytnych przodkow», чому протиставлялося «szafował, nie pieniądźmi, nie nikczemnym złotem» [25, s. 4].

Такий морально-піднесений тон не був характерний усім авторам ранньомодерної доби. Частою фігурою тогочасних текстів було нарікання на псування традицій і відхід шляхти від своїх головних зобов'язань і статусу. Зокрема, відомий польський поет М. Рей нарікав на нові «італіанські, гішпанські вимисли», які, ширячись між шляхетства, відривали його від звичних традицій і не залишали місця впорядкованості: «Щоб і десять фасонів видумав кожного тижня, то всякий будуть хвалити» [6, с. 399–400]. У подібній манері писав, умовно доповнюючи М. Рея, також поет А. Збілітовський (1565–1608), який описував не стільки шляхтича як людину, яка займається

військовою справою, скільки шляхтича, який спостерігає за роботами у своєму фільварку: «Nie tak przykro gdy w gumnie tłuką zboże cepy / Abo w iesieni z nożami chodzą koło rzepy / Iako kiedy pukają z szrasznych arkabuzow». Не оминув автор також теми торгівлі: «У z zbożem komiegi [...] Ano było do domu bieży wielkim skokiem» [33, s. 14, 17]. Тим самим, бачимо, що на законодавчому рівні для шляхти встановлювалися обмеження у торговельній справі, які передбачали вихід на ринок винятково у тих випадках, якщо продукція була власного виробництва. На текстуальному, літературному, рівні поряд із класичним звеличенням шляхетського стану як рицарського почали з'являтися ті, що доповнювали його образ господарською справою.

Залучення шляхти Речі Посполитої до активної економічної діяльності не було унікальним явищем. Представники європейських еліт ще від середньовіччя вдавалися до торгівлі, чим викликали незадоволення у своїх монархів. Упродовж XV–XVI ст. поміж європейського дворянства виділялася категорія середнього дворянства, яке орієнтувало себе на економічну діяльність, що призвело до зміни стилю їхнього життя [32, s. 23–25]. Роберт Фрост припускав, що у реаліях Речі Посполитої впливова шляхта в економічній діяльності вбачала нагоду отримати додаткові прибутки, тоді як середня та бідна шляхта, виїжджаючи на міські ярмарки і торги, розширювала засоби для свого існування [21, p. 198–199]. Саме можливість набувати значні доходи завдяки своїй активності штовхала шляхтича до ринку [20, s. 236–237].

В історіографії поширеною є думка, що шляхетська орієнтація на ринок у другій половині XVI ст., яка призвела до

короткочасного економічного спалаху в Речі Посполитій, згодом, після збалансування економічної ситуації у Європі і зменшення обсягів транспортування збіжжя із Речі Посполитої, спричинила економічну регресію у другій половині XVII ст. [18, s. 218–220]. Подібно про зростання шляхетської потужності завдяки торгівлі також висловлювався Єжи Топольський, який, з одного боку, наголошував, що ця активність провадилася ціною обмеження свобод селянства та обмеження розвитку міст і міщанства, а з другого – вказував, що отримувані прибутки давали можливість шляхтичу не лише брати участь у політичному житті («*biołąc pod uwagę choćby same wyprawy na sejmiki czy sejmi*»), а й впливати на культурний розквіт держави у цей час [30, s. 130–134]. Імовірно, однією із причин таких позицій була нерівномірна конкуренція, яку міг створювати міському купцеві шляхтич як персона, яка звільнялася від ввізних і вивізних мит, а інколи, «*pod płaszczem domowej potrzeby*», навіть зловживати своїми привілеями [27, s. 229–230].

Внутрішню торгівлю Речі Посполитої в ранньомодерний період можна поділити на дві категорії: 1) локальну торгівлю, яка провадилася на міських ярмарках і торгах; 2) орієнтовану на оптовий продаж і далеке транспортування на більші ринки [24, s. 325]. Локальна торгівля провадилася у межах одного регіону або ж розширювалася до рівня міжміських торгів, коли на ярмарки і торги приїздили купці з інших міст. Важливими для них були шляхи сполучення, які як єднали Волинське воєводство із сусідніми регіонами, так і сприяли налагодженню комунікації з іншими народами [9, s. 164–168]. У цьому сенсі

важливою була розвинута мережа міських поселень на Волині – 125 міст, з яких 111 були приватними [7, с. 106]. І. Ворончук вважає, що на середину XVII ст. на Волині реально існувало 129 міст [2, с. 277–278]. Значну роль у її створенні відіграла волинська шляхта, яка, крім населених пунктів, прагнула фундувати для них також «економічно-адміністративні центри» [5, с. 106]. Фундація нових міст і отримання ними магдебурзького права були тими факторами, що змінювали місцевий господарський ландшафт, оскільки, «виникаючи внаслідок торгівлі, місто завжди водночас стає постійним стимулятором товарно-грошових відносин» [3, с. 84–85; 4, с. 54]. Для шляхти міста були важливими з огляду на можливість продавати свою фільваркову продукцію у більш дрібних масштабах та купувати товари першої необхідності [5, с. 107–109].

У Волинському воєводстві головним торговим центром був Луцьк, який отримав право на ярмарок у 1497 р. В актовій документації наявні згадки про ярмарки у низці інших міст, зокрема Дубні, Володимирі, Острозі, Жидичині, Олиці, Торговиці, Берестечку, Ковелі та ін. Іншою формою торговельної діяльності були торги, які «обслуговують місцеву потребу, особливо людей мало заможних, що не можуть собі робити запаси від ярмарку до ярмарку» [6, с. 102–106]. Вони проходили із більшою періодичністю, на противагу ярмаркам, які звично відбувалися один, два або три рази впродовж року і були менш масштабними.

Торгівля, що була орієнтована на продаж і віддалене транспортування, була тісно пов'язана із такими містами, як Гданськ, куди вивозили збіжжя і попіл, Краків, Силезія (Шльонськ), в

напрямку яких через українські міста, такі як Мацеїв (Луків) чи Ярослав, гнали худобу, і Люблін, який відзначався торгівлею сільськогосподарською продукцією. Головною артерією, якою доправляли товари до цих міст із Волинського воєводства, був Західний Буг, тоді як центром сплавів продукції було м. Устилуг, що розташовувалося у Володимирському повіті.

З-поміж перерахованих напрямків особливо важливим для волинської шляхти було місто Гданськ. До одного із найпотужніших тогочасних економічних центрів із Волині вивозили збіжжя і дерево. Згідно з підрахунками Миколи Крикуна, в 1560-х роках у цю торгівлю було залучено близько 74 шляхетських родин із Волинського воєводства, з-поміж яких домінувала багата шляхта та магнати, які здебільшого перевозили попіл, інші дерев'яні вироби і збіжжя [8, с. 27–28].

Важливу інформацію про вивіз продукції дають митні комори. У Влоцлавській митній коморі є згадки про Волинське воєводство під 1568 р., коли було вивезено 491 лаштів збіжжя (3,3% від усього жита, доставленого до комори), і 1575 р., коли було вивезено 198 лаштів (1,5% від загальних показників) [26, с. 17–18]. Через митницю впродовж 1544–1576 рр. проходило достатньо багато продукції із маєтків волинської шляхти, де поміж товарів виділяється збіжжя і лісова продукція. Так, у реєстраційних записах можна бачити 296 записів про експортовану продукцію (князями Острозькими: 150, 180, 236, 300 л., С. Граєвським: 280, 120, 112 л., Р. Сангуш-ком: 100, 80 л., С. Збаразьким: 82, 36 л. та ін.) [12, с. 161–165]. Записи із Берестейської митної комори з 25 квітня по

12 травня 1583 р. зафіксували 53 згадки про факторів, які перевозили продукцію з «вlastныхъ фольварковъ» волинської шляхти [12, с. 193–204]. Через цю митницю шляхта переправляла жито, пшеницю, попіл і лісову продукцію. Під 1579 р. про Волинське воєводство є також згадка у митній коморі Ногат, де фігурує 1254 мац збіжжя, яке перевезли [26, с. 26–27]. Наступного 1580 р. з Волині сюди доставили 16 ком'яг із збіжжям [26, с. 36].

Не менш важливим напрямком у внутрішній торгівлі було м. Люблін, до якого з Волині шляхта експортувала продукцію з власних фільварків. Із зростанням попиту на збіжжя воно стало домінувати в експорті, зайнявши місце воску. Активною у цьому напрямку також була торгівля великою рогатою худобою, яку до Любліна з Волині переганяли двома шляхами: через Корець, Рівне, Луцьк, Володимир, Городло, Войславце, Холм та Люблін або ж з Острога через Луцьк або Сокаль до Грубешова, у напрямку Любліна [19, с. 89–99]. У свою чергу поміж асортименту товарів, які імпортувалися із Любліна до Волині, можна виділити одяг, засоби гігієни і прянощі [19, с. 93].

Актові книги, до яких вносилися конфліктні ситуації, дають можливість відстежити стан торгівлі на побутовому рівні і побачити методи, до яких вдавалися учасники торговельного процесу задля досягнення своїх цілей. Як уже згадано вище, тема збіжжя та попелу і їх експорт були одними із найважливіших артикулів у торгівлі. Так, 25 квітня 1549 р. житомирський староста Дмитро Федорович Сангушко «вчинилъ торгъ [...] и записаль сѧ листом своим» луцькому вйту Івану Борзобагатому чотиреста лаштів попелу, проте угода не відбулася

через відсутність як покупця, так і слуги його «з листом своим моцованым» [16, s. 88]. У пізніший час, 14 березня 1552 р., ті ж представники знову «дчинили торгъ», згідно із яким Д. Сангушко мав доставити 500 лаштів попелу. Крайньою датою домовленої доставки був «пост великий, по середопостѣ за полторы недѣли» [16, s. 121–122]. Угода, напевно, таки відбулася, оскільки від 13 серпня 1552 р. зберігся документ, за яким Олехно та Іван Борзобагаті просять «до часѣ слушного подождати», зобов'язуючись виплатити заборговані гроші Дмитру Федоровичу [16, s. 126–127].

5 березня 1555 р. була укладена угода між Іваном та Олехном Борзобогатами, з одного боку, і володимирським старостою Романом Сангушком – з другого, який «продал [...] жита сто лаштов [...] а ещо продал [...] попелѣ шестдѣсатъ лаштов», що мали «поставити на берѣгѣ реки Бѣга, то ест ѣ в ѣстилѣзе» покупцеві [17, s. 8–10].

13 лютого 1629 р. був укладений контракт між володимирським старостою Яном Зеленським і покупцем Мартином Боренським, який «bęдац potrzebień zboża», а саме 200 мац жита, 200 мац ячменю та 300 мац вівса, «вczynił targi». Угода передбачала, що покупець платив гроші не лише за товар, а й за його транспортування: «Бу мац zboża przywiezono». Продавець натомість гарантував виконання своїх зобов'язань «spotliwym słowem szlacheckim» [12, с. 287–288].

Укладені шляхетські контракти, втім, не завжди були запорукою успішного завершення угоди. Одна із таких була укладена між Адамом Сангушком «в Люблинѣ под судами трибунальскими» із гданськими купцями Фолтином Прецом і Христофором Румлером, які мали

у домовлений час з'явитися та забрати із с. Бережець вироблену у князівських володіннях смальцюгу. Проте, з огляду на «спротивенъе конѣтрактови» та неявку, князь поніс збитки [12, с. 289–290]. З недотриманням умов укладеного контракту зіткнувся також Іван Лисаковський, який 9 квітня 1573 р. скаржився до Володимирського гродського суду на порушення Яном Хрустицьким їхніх домовленостей і, взявши від постраждалого «зуполную заплату», не доставив до Устилуга обіцяних 400 мац жита [12, с. 153].

Окрім проблем, які були пов'язані із недотриманням укладених контрактів, не менше труднощів волинській шляхті завдавали нехтування шляхетським статусом на місцях сплати мит. До прикладу, 16 червня 1570 р. до Луцького гродського суду була подана скарга Станіслава Граєвського, відповідно до якої під час перевезення попелу підводами по р. Буг з нього незаконно, «не дбаючи ничого на уставу и волность шляхетскую, в Статутѣ ѡписаную», стягнули гребельне мито у м. Рожищі [12, с. 144–145]. З подібною скаргою звертався також Яхим Присталовський, вказуючи на несправедливість під час «взятъе мыта ѣ подданого Голѣшовского, поводова Панаса грошеи два» торговицьким євреєм Авраамом [14, арк. 45 зв.–46].

Згідно з інформацією, що була внесена до Брестського гродського суду 30 квітня 1569 р., напередодні, 22 квітня 1569 р., Олександр Семашко узгодив продаж трьох ком'яг попелу (115 лаштів) Криштофу Речицькому і домовився, що доставить його «р-кою Бугомъ [...] до Кгданска» через свого фактора – Яна Винського. Але «поборци» на митниці, Мендель Ізакович і Ліпман Шмерлевич,

маючи сумнів, поцікавилися джерелами вироблення попелу. На їхній запит згаданий слуга повідомив, що попіл було вироблено із «власныхъ лѣсовъ» О. Семашка [10, с. 211–212].

Подібна справа трапилася і під час транспортування поташу слугами Миколая Радзивілла – Станіславом Пекарським і його помічником Микитою, яких затримали з огляду на підозру в тому, що згаданий помічник Микита тривалий час був фактором іншого шляхтича – Морина Кривчицького, що спровокувало Станіслава Пекарського апелювати фразою: «Первей пану Кривчицкому тотъ служебникъ служилъ, але дей тепер пану моему служи» [10, 209–210].

У джерелах міститься також інформація про порушення, до яких вдавалися самі експортери. Вони траплялися через звичну справу, коли шляхта, сплавляючи товари до Іданська, «простыхъ хлоповъ за слуги установляють ку присязъ», і водночас цієї ж практики дотримувалися особи, які орендували у шляхти маєтки («а многіе, арендовавши фольварки людемъ купецкимъ»), теж вдаючись до присяги, завдаючи тим самим «огромные убытки казны» [10, с. 151–152].

Важливе місце у торговельних операціях волинської шляхти займала єврейська спільнота. Тісні відносини між ними були оперті на взаємні інтереси. Дослідник історії єврейської торгівлі Ігнацій Шипер пояснює впливовість євреїв у регіоні зв'язками із королівською владою і магнатами, які «miały «swoich żydów», którym powierzały nietylko eksport wyprodukowanych w swych ziemiach płodów rolnych, lecz oddawali w arendę swe dochody, nieraz całe clucze» [28, s. 59]. 9 червнем 1550 р. датується лист, згідно із яким брестський єврей Гошко

Козич повідомляв про віддання житомирським воєводою Дмитром Федоровичем Сангушком боргу свого батька, володимирського старости Федора Сангушка: «Торгъ з братом моим, Мошеєм и со мною» він провадив і після смерті у 1547 р. залишився винний «стравныхъ рѣчей, которыхъ мел дати с попелом». У документі засвідчувалася домовленість, що воєвода надішле усе до Берестя (Бреста), з огляду на що Гошко «лист тот небожчика ѿтца [...] верндлом» Дмитру Федоровичу [16, с. 100–101]. Іншої шляхетської персони, Станіслава Граєвського, стосується визнаний лист, даний володимирським євреєм Ізраелем Абрамовичем щодо зобов'язання повернути отриманий грошовий завдаток від шляхтича за укладений між ними контракт на поставку 450 лаштів попелу, який він не зміг виконати [12, с. 149–151].

Ще одним товаром, яким теж активно торгувала волинська шляхта, була велика рогата худоба. Характерною була справа про перегін призначеної для продажу череди волів, яка належала князю Андрію Курбському. Згідно зі справою, внесеною 28 травня 1567 р. до Володимирського гродського суду, слуга князя, переганяючи товар – 100 волів, із його фільварку у Миляновичах до Іданська, мав передати їх іншому слугі князя, Богушевичу, на якого був покладений обов'язок продажу. На заваді цим планам став розбій, який вчинили піддані Лева і Олександра Сангушків-Кошерських [12, с. 122–123]. Згідно з поданою до Луцького гродського суду 9 березня 1615 р. скаргою Марія Новоселецька, виїжджаючи «з маєтности своєє, села Новоселокъ, по потребахъ некоторыхъ своихъ с килка челядью своєю, сама на саняхъ, для купенія быдла и коровъ, дорогою

добровольною», теж перетнувшись із неприятелими [15, арк. 155–156 зв.]. Важливими для Волині «волохими» шляхами стали міста Люблін, Радом і Велюнь, торговими центрами також були міста Ярослав і Лукив. Часом худобу могли гнати через Луцьк, в напрямку Лукова або «брестським шляхом» [1, с. 163–175].

Міські ринки часто ставали територією конфлікту. Так трапилося згідно зі скаргою, поданою підданими Романа Сангушка 30 червня 1569 р. до Володимирського гродського суду на володимирського війта і бурмистрів. Причиною непорозуміння стала заборона позивачам торгувати відповідно до давнього звичаю з міських яток. З наказу міської влади міста відбулося також нищення товару продавців: «Нас самых посоромотили, позбивали, з лесокъ согнати, мясо в гряз собакам зметати, а иншею мясо [...] побрати казали». Коли ж вряда надав постраждалим вижа, Грицька Захаревича, та він разом із скаржниками ходили до володимирського війта Михайла Дубницького, той пояснив свої дії тим, що «не ѿдно врад местский, але все посполство мещане володимирские то вчинили», і, виходячи від війта, виж та постраждали зустріли «мнозство немалоє людєи, мещан володимирскихъ», які повідомили, що вони не причетні до дій війта і дозволяють їм тут торгувати: «Ничим не заборонаячи, позволяем, а противку их мл. кнзеи и подданных их мл. в жадной таковой речи ничим ся не спротивяем» [12, с. 136–138].

Ринки були також місцем купівлі для шляхти речей першої необхідності. Так, 12 вересня 1576 р. Іван Селецький відправив свого сина Богдана до Луцька на ярмарок «для покуповання нѣкототрых речеи в дом свои, такъ теж ѿутеръ

лисихъ и суконъ на дѣвки мои», якого пограбував Януш Угриновський, коли той поїхав на ярмарок для купівлі хутра і сукна для дочок [13, с. 226–227]. 15 липня 1592 р. бачимо Михайла Ворону Боратинського, який їздив на ярмарок до Торчина «з малжонкою моєю для кдпованья сѣкна и полотна себе и инших потребъ домовыхъ» [13, с. 475–477].

Отже, внутрішня торгівля волинської шляхти у другій половині XVI – першій половині XVII ст. залежала від реалій, у яких вона перебувала. У Речі Посполитій їх продовжували визначати поняття шляхетності. Цей особливий статус закріплювався раніше наданими королівськими привілеями, що поширювалися також і на волинську шляхту. Натомість загальноєвропейський контекст зрушень і перетворень у соціально-економічній та демографічній сферах викликав і диктував попит на продукцію зі Східної Європи. Шляхта не могла займатися торгівлею безпосередньо у класичному розумінні цього поняття, тому її торговельна діяльність часто-густо обмежувалася найманою працею підприємливого фактора, який транспортував товари до великих портів. При цьому важливо також, що законодавство обмежувало право шляхтича займатися торгівлею, дозволяючи йому вдаватися до цієї сфери у разі потреби збуту лише власної продукції. Волинська шляхта активно експортувала збіжжя, лісову продукцію та худобу до коронних міст, містечок та портів, а також низку інших дрібніших товарів зі своїх фільварків. У той же час локальна торгівля давала можливість продавати свою продукцію вроздріб. З огляду на це важливими центрами торговельної діяльності були також фундозасновчі

ініціативи шляхти, які доповнювали і змінювали урбаністичний ландшафт Волинського воєводства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берковський В. До питання експорту товарів з Волині в XV – першій половині XVII ст. Торгівля воском та худобою. *Ukraine Lithuanica*. Т. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 223 с.

2. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ, 2012. 711 с.

3. Ворончук І. Передмова. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 р.). Київ–Старокостянтинів, 2001. 91 с.

4. Ворончук І. Роль князів Острозьких у розбудові волинських міст (на матеріалах інвентаря 1620 р). *Старокостянтинів і край в просторі часу*. Хмельницький; Старокостянтинів; Самчики, 1997 С. 46–56.

5. Ворончук І. «Малі міста» Острожчини за інвентарем 1620 р. *Острозька давнина*. Вип. 4. Остріг: Видавництво Національний університет «Острозька академія», 2015. С. 93–109.

6. Грушевський М. Історія України-Руси. Жите економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. Т. VI. Київ: Наукова думка, 1995. 667 с.

7. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.

8. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях: статті і матеріали. Львів, 702 с.

9. Пришляк В. Західне Полісся за литовсько-польської доби (XIV–XVIII ст.). *Західне Полісся: історія та культура* / наук. ред. В. Баран. Луцьк: ПРАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. 784 с.

10. Русско-еврейській архивъ. Документы и матеріали для історії євреєвъ въ Россіи. Т. II. Документы и регестры къ історії литовскихъ євреєвъ / ред. С. Бершадській.

Санкт-Петербургъ: Изданіе Общества распространения и просвещения между єврейми въ Россіи, 1882. 259 с.

11. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. *Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах*. Т. II / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 557 с.

12. Торгівля на Україні XIV – середини XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1990. 408 с.

13. Українське повсякдення ранньомодерної доби: зб. документів. Вип. I: Волинь XVI ст. / наук. ред. І. Ворончук. Київ: Фенікс, 2014. 776 с.

14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 97.

15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 100.

16. Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. T. VI: 1549–1577. Lwów: Nakładem X. Romana Sanguszka, 1910. 305 s.

17. Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. T. VII: 1554–1572. Lwów: Nakładem X. Romana Sanguszka, 1910. 433 s.

18. Augustyniak U. Historia Polski, 1572–1795. Warszawa: Polske Wydawnictwo Naukowe, 2008. 999 s.

19. Berkowski W. Handel Wołynia z Lubelszczyzną w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. *Res Historica. Z dziejów Lubelszczyzny w okresie od XVI do XVIII wieku*. Zeszyt 17 / red. Gmiterek H. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004. 171 s.

20. Bogucka M. Dawna Polska. Narodziny, rozkwit, upadek. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985. 479 s.

21. Frost R. The Nobility of Poland-Lithuania 1569–1795. The European nobilities in the seventeenth and eighteenth century. Northern, Central and Eastern Europe. Volume Two / ed. H. M. Scott. London: Longman, 1995. 315 p.

22. Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo. T. 1 / red. A. Jezierski, A. Wyszczanski. Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych, 2003. 576 s.

23. Le Goff J. *The Birth of Europe*. Oxford: Blackwell Publishing, 2005. 289 p.
24. Markiewicz M. *Historia Polski, 1492–1795*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004. 758 s.
25. Potocki W. *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, gniazdo y perspektywa staroświeckey cnoty [...] tudziesz Starożytność domow [...] krotko, związłem opisuje wierszem przez Waclawa[...] Potockiego podczaszego krakowskiego*. Kraków: W Drukarni Mikołaja Aleksandra Schedla, 1696. 741 s.
26. Rybarski R. *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu. T. II. Tablice i materiały statystyczne*. Poznań: Drukarnia Robotników Chrześcijańskich, 1929. 344 s.
27. Rybarski R. *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu. T. I. Rozwój handlu i polityki handlowej*. Poznań: Drukarnia Robotników Chrześcijańskich, 1928. 363 s.
28. Schiper Ig. *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich. Warszawa: Nakładem centrali związku kupców w Warszawie, 1937. 792 s.*
29. Scott T. *The Economy. Short Oxford History of Europe. The sixteenth century / ed. E. Cameron*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 276 p.
30. Topolski J. *Historia Polski*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015. 419 s.
31. *Volumina legum. Prawa, konstytucje y przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących. T. 2. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. 482 s.*
32. Wójcik Z. *Historia powszechna XVI–XVII wieku*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1991. 609 s.
33. Zbylitowski A. *Zywot slachcica we wsi*. Poznań: W księgarni Jana Konstantego Żupan-skiego, 1853. 25 s.
- Trade. *Ukraine Lithuanica*, Vol. I. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, 223 p. [in Ukr.]
2. VORONCHUK, I. (2012). *The Population of Volhynia in the 16th – the First Half of the 17th Century: Family, Household, and Demographic Factors*. Kyiv: Feniks, 711 p. [in Ukr.]
3. VORONCHUK, I. (2001). *Foreword. Possession of Ostroh Princes in Eastern Volhynia (Inventory for 1620)*. Kyiv – Starokostiantyniv, 416 p. [in Ukr.]
4. VORONCHUK, I. (1997). *The Role of Dukes of the Ostroh Family in the Development of Volhynian Towns (according to 1620 Inventory)*. Starokostiantyniv and its Region in the Time Span. Khmelnytskyi; Starokostiantyniv, Samchyky, pp. 46–58. [in Ukr.]
5. VORONCHUK, I. (2015). “Small Towns” of Ostroh Region according to 1620 Inventory. *Ostrozka Davnyyna (Ostroh Antiquities)*, Vol. 4. Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy, pp. 93–109. [in Ukr.]
6. HRUSHEVSKY, M. (1995). *History of Ukraine-Rus. Economic, Cultural, and National Life in the 14th to 17th Centuries*. Vol. 6. Kyiv: Naukova Dumka, 667 p. [in Ukr.]
7. ZAIATS, A. (2019). *Volhynian Urban Society of the 16th and the First Half of 17th Century*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 582 p. [in Ukr.]
8. KRYKUN, M. (2012). *Palatines of Right-Bank Ukraine in the 16th through 18th Centuries: Studies and Source Materials*. Lviv, 702 p. [in Ukr.]
9. PRYSHLIAK, V. (2012). *Western Polissia during the Lithuanian-Polish Period (14th–18th Centuries)*. In: V. BARAN, ed., *Western Polissia: History and Culture*. Lutsk: Volhynian Regional Printing House, 784 p. [in Ukr.]
10. BERSHADSKII, S., ed., (1882). *Documents and Records on the History of Lithuanian Jews (1550–1559)*, Vol.1 of *Russian-Jewish Archives. Documents and Materials for the History of Jews in Russia*. St. Petersburg: Published by the Society for the Dissemination and Enlightenment among Jews in Russia, 259 p. [in Rus.]

REFERENCES

1. BERKOVSKYI, V. (2009). On Export of Goods from Volhynian Region in the 15th – First Half of the 17th century. Wax and Livestock

11. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P. PANKOV A., eds., (2003). The 1566 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. II. Odesa: Yurydychna literatura, 557 p. [in Ukr.]
12. YAKOVENKO, N., KRAVCHENKO, V., eds., (1990). *Trade in Ukraine from the 14th to the Mid-17th Century: Volhynia and the Dnipro Region*. Kyiv: Naukova Dumka, 408 p. [in Ukr.]
13. VORONCHUK, I., ed., (2014). *Volhynia in the 16th Century*, Vol. 1 of *Ukrainian Everyday Life in the Early Modern Era*. Collected Documents. Kyiv: Fenix, 739 p. [in Ukr.]
14. *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]
15. *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]
16. 1549–1577, Vol. 6 of *Archives of the Princes Lubartowicz Sanguszko in Slavuta*. (1910). Lviv: Published by Prince Roman Sanguszko, 305 p. [in Ukr.]
17. 1554–1572, Vol. 7 of *Archives of the Princes Lubartowicz Sanguszko in Slavuta*. (1910). Lviv: Published by Prince Roman Sanguszko, 433 p. [in Ukr.]
18. AUGUSTYNIAK, U. (2008). *A History of Poland, 1572–1795*. Warsaw: PWN, 999 p. [in Pol.]
19. BERKOVSKI, V. (2004). Trade between Volhynia and Lublin in the 16th and First Half of the 17th Century. In: H. GMITTEREK, ed., *Res Historica. From the History of Lublin Region in the Period from the 16th to the 18th Century*. Lublin: Maria-Składowska University Press, 171 p. [in Pol.]
20. BOGUCKA, M. (1985). *Old Poland. Birth, Flourishing, Fall*. Warsaw: Wiedza Powszechna, 479 p. [in Pol.]
21. FROST, R., SCOTT, H., ed., (1995). *The Nobility of Poland-Lithuania 1569-1795. European Nobility in the 17th and 18th Century. Northern, Central and Eastern Europe*. Vol. 2. London: Longman, 315 p. [in Eng.]
22. WYCZAŃSKI, A., JEZIEŃSKI, A., eds., (2003). *History of Poland in Numbers. State Society*. Vol. 1. Warsaw: Zakład wydawnictw statystycznych, 576 p. [in Pol.]
23. LE GOFF, J. (2005). *The Birth of Europe*. Oxford: Blackwell Publishing, 289 p. [in Eng.]
24. MARKIEWICZ, M. (2004). *History of Poland*. Krakow: Literary Publishing House, 758 p. [in Pol.]
25. POTOCKI, W. (1696). *Collected Coats of Arms of the Nobility of the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania, the Cradle and the Prospect of Old-Fashioned Virtues [...] Here You Will Visit Families [...] Briefly, Concisely Describes in Verse by Waclaw [...] Potocki, the Deputy Cup-Bearer of Krakow*. Krakow. At the Printing House of Mikołaj Aleksander Schedel, 741 p. [in Pol.]
26. RYBARSKI, R. (1929). *Statistical Tables and Materials*, Vol. II of *Trade and Trade Policy of Poland in the 16th Century*. Poznan: Christian Workers Printing House, 344 p. [in Pol.]
27. RYBARSKI, R. (1928). *Development of Trade and Trade Policy*, Vol. 1 of *Trade and Trade Policy of Poland in the 16th Century*. Poznan. Christian Workers Printing House, 363 p. [in Pol.]
28. SCHIPER, I. (1937). *The History of Jewish Trade in Poland*. Warsaw: Published by the Headquarters of the Merchants' Union in Warsaw, 792 p. [in Pol.]
29. SCOTT, T., CAMERON, E., ed., (2006). *The Economy. Short Oxford History of Europe. The 16th Century*. Oxford: Oxford University Press, 276 p. [in Eng.]
30. TOPOLSKI, J. (2015). *History of Poland*. Poznań: Poznań Publishing House, 419 p. [in Pol.]
31. *Volumina Legum. Rights, Constitutional Rights, and Privileges of the Polish Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania and All the Provinces*. (1859). Vol. 2. St. Petersburg: Circulation and printing by Jozafat Ohryzki, 482 s. [in Pol.]
32. WÓJCIK, Z. (1991). *Universal History of the 16th – 17th Centuries*. Warsaw: State Scientific Publishing House, 609 p. [in Pol.]
33. ZBYLITOWSKI, A. (1853). *Village Life of the Nobility*. Poznań. Printed in the Bookstore of Jan Konstanty Żupański, 25 p. [in Pol.]